
Una anàlisi historiogràfica de l'oci i els seus espais a la Barcelona del 1900

Fàtima López*

Teresa-M. Sala**

Amb aquesta comunicació¹ volem presentar una revisió seleccionada de la manera com la historiografia ha tractat determinades activitats relacionades amb l'oci i els espais on aquestes es desenvolupen, en el context històric de la Barcelona de la *febre d'or* i del modernisme, que hem volgut anomenar *la Barcelona del 1900*.

Ens centrarem en el terreny de les manifestacions artístiques, enteses de forma àmplia i abordant-les tant des del punt de vista del creador com del receptor. Així, els factors d'anàlisi tenen a veure amb aspectes diversos relacionats amb el gaudi o la contemplació de les arts, les diversions, les aficions, les distraccions i tot allò que forma part del lleure dels barcelonins, així com també les imatges, les construccions o els llocs on es duen a terme.

La conquesta de l'oci: anàlisi d'algunes de les fonts primàries entre 1880 i 1914

L'estudi de les fonts i documents que d'una manera o altra tracten temes relacionats amb la "conquesta de l'oci" i l'incipient naixement de les indústries culturals a les darreres dècades del vuitcents, ens permeten de veure quines van ser algunes de les interpretacions generades en l'època. Una primera reflexió a fer és com apareixen noves formes d'esbarjo –com el cinematògraf– i, de retruc, nous espais necessaris per a les activitats de lleure dels barcelonins.

Ja ben entrat el segle XIX, es van començar a publicar a Barcelona les guies urbanes, seguint bàsicament l'exemple francès, amb un marcat interès per a la història local.² Encara que Carmen Rodríguez presenta la ponència intitolada «Les guies de Barcelona al segle XIX: la construcció d'una historiografia particular», nosaltres ens hi centrarem en els aspectes referents a l'oci, perquè són un tipus de publicació que ens situen els espais de lleure ciutadà des del punt de vista històric i geogràfic. És evident que el

---

* GRACMON, Universitat de Barcelona.

** GRACMON, Universitat de Barcelona.

1. Aquesta comunicació s'inscriu dins del projecte *Los espacios del ocio en la Barcelona de 1900*, dirigit per Teresa-M. Sala dins del GRACMON (Grup de Recerca consolidat en Història de l'Art i del Disseny Contemporanis) del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona. El projecte està finançat pel Ministeri HAR 2008-04327/ARTE. L'equip d'investigadors està format per professorat d'història de l'art de la Universitat de Barcelona i la Universitat Pompeu Fabra, així com un bon nombre de becaris d'investigació que es dediquen als diversos camps de les arts, tant l'arquitectura, la pintura com l'escultura, com la fotografia, el món del teatre i la música.

2. Vegeu Teresa-M. SALA (ed.), *Barcelona 1900. Catàleg de l'exposició*, Amsterdam, Van Gogh Museum, 2007.

viatge per ell mateix esdevé una activitat d'oci³ (que prefigura el que després esdevindrà el fenomen del turisme massiu del segle XX), tot i que, com a experiència de visita, també pot ser traslladada als mateixos habitants de la ciutat. Algunes de les publicacions que emmarquen cronològicament aquesta evolució són la guia de Joan Roca i Roca, publicada el 1884, amb el títol *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores*,⁴ i les aparegudes el 1914: el primer *Plano Monumental de Barcelona*, editat per la Sociedad de Atracción de Forasteros, i la revista *Barcelona Atracción*.

Tal com és habitual en aquest tipus de publicacions, a les guies no poden faltar les informacions relatives a l'allotjament i als establiments per a menjar i beure, necessitats bàsiques dels visitants. Observem com els teatres reben una atenció individualitzada, igual que els cafès-concerts, els frontons, els hipòdroms i les places de toros. A la segona edició de la guia de Roca i Roca, del 1895, s'actualitzen les dades, incloent com a novetat una descripció més detallada amb anotacions històriques.

Entre ambdues edicions, amb motiu de la celebració de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, aparegueren tot un seguit de fulletons i guies diverses. A la *Guía Ilustrada de la Exposición Universal de Barcelona en 1888*, de Juan Valero de Tornos (editada en francès el 1889),⁵ és especialment interessant el capítol dedicat a la «Manera de emplear el tiempo en Barcelona», on es mostra un possible itinerari per gaudir de la ciutat en 8-15 dies (en el que els monuments remarcats són la Catedral, l'església de Santa Maria del Mar, el castell de Montjuïc, amb la recomanació d'anar al teatre a la nit). També s'anima al visitant a recórrer els voltants de Barcelona (Montserrat o la costa del Maresme). Amb aquest mateix concepte d'estructurar la visita per dies apareix *Douze jours à Barcelone. Guide illustré*, d'Ossorio Gallardo, editada a Barcelona el 1908, que tot i ser breu és una guia ben documentada que destaca per estar il·lustrada amb fotografies de Merletti, Audouard i altres fotògrafs residents a la ciutat. També és del tot significatiu que aparegui una *Guia y plano de San Martin de Provensals*,⁶ escrita per José Suñol Gros nou anys abans de la unificació dels municipis del Pla de Barcelona, amb un plànol de la població dibuixat per l'arquitecte municipal Pere Falqués. En el pròleg s'indica que a la guia només es consideren els aspectes fabrils i mercantils del municipi, essent-ne motiu d'orgull i complaença. També s'hi fa esment, però, dels edificis públics, com la Casa Consistorial, i els religiosos de “gust gòtic” (l'antiga església de Sant Martí, la del Clot i la de Santa Maria del Taulat), alhora que recull la construcció del temple expiatori de la Sagrada Família a la part alta del municipi com a «obra notabilísima bajo todos los conceptos [...] que admiran muchos visitantes».⁷ Altres exemples els trobem a la *Guía del viajero en Barcelona* de Luis Tasso, de 1893,⁸ o la *Guía diamante* de García del Real de 1896,⁹ escrita en castellà i en francès, que és definida pel seu autor com una metòdica descripció de la ciutat. El 1908

3. A diferència del Grand Tour del segle XVIII (que només podien fer els ociosos fills de la noblesa), després de la Revolució Francesa podríem dir que també els viatges es democratitzen. Una de les formes més elevades de passatemps culte era el coneixement de les Belles Arts. Els *dilettanti*, els col·leccionistes i, en general, els aficionats a les arts no només desitjaven llegir sobre els monuments sinó també visitar-los.

4. JOAN ROCA I ROCA, *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores*, Barcelona, E. López, 1884 i 1895.

5. JUAN VALERO DE TORNOS, *Guía Ilustrada de la Exposición Universal de Barcelona en 1888 de la ciudad, de sus curiosidades y de sus alrededores*, Barcelona, G. de Grau, 1888.

6. JOSÉ SUÑOL, *Guia y plano de San Martin de Provensals*, Barcelona, La Académica, 1888.

7. SUÑOL, *Guia...*, pàg. 8.

8. LUIS TASSO, *Guía del viajero en Barcelona*, Barcelona, 1893.

9. L. GARCÍA DEL REAL, *Barcelona. Guía Diamante-Guide Diamant*, Barcelona, Librería de Francisco Puig, 1896, 1904 i 1909.

apareix *Barcelona selecta*, escrita per Giró,¹⁰ que presenta com a novetat un llistat complet dels cinematògrafs. Entre 1911 i 1912, de la mà del popular escriptor Josep Maria Folch i Torres, es publica la completa guia *Select Guide Barcelona. Verdadera y única guía práctica para el turismo*.¹¹ En ella s'hi reproduïxen uns quadres amb hotels, restaurants, pensions i fondes adherits a la Sociedad de Atracción de Forasteros, amb informació d'utilitat pràctica dels preus mínims per dia, cosa que ens possibilita la comparació amb altres ciutats. En ella, els espais de l'oci s'agrupen en la secció «Teatros y Diversiones», i els cafès i restaurants s'estructuren a partir de les tres vies que concentren l'oci barceloní, és a dir, la plaça de Catalunya, el passeig de Gràcia i les Rambles. També inclou la reproducció de fotografies del Palau de la Música i de la plaça de toros de les Arenes, amb la inclusió de diversos anuncis comercials de restaurants.

No podem deixar de banda un altre tipus de guies de caràcter comercial i industrial, d'entre les quals destaca *L'Anuari Riera*,¹² que en les diverses seccions que agrupa es limita a facilitar el nom de l'establiment i l'adreça, incloent tot un apartat d'anuncis.

L'any 1914, la promoció turística de la ciutat esdevé la tasca primordial de la Sociedad Atracción de Forasteros, que a *Barcelona Atracción (Revista mensual de informaciones a los turistas)*,¹³ dedica una pàgina als espectacles amb les seccions de «Teatros y variedades», «Parques y atracciones», «Music-halls», «Deportes» i «Varias». És interessant analitzar el tipus d'oferta cultural que es fa, amb una cartellera força variada, tant dels espectacles teatrals com de les sessions de cinematògraf. D'altra banda, els esports també són un dels atractius recomanats, mentre a l'apartat de «Varias» és on consten les exposicions de pintures (Círculo Artístico, Casa Reig, Fayans Català, Parés i Esteve...), els concerts del Palau de la Música Catalana i una mostra de piscicultura. A part d'això, el Museu-taller Masriera es singularitza a pàgina sencera entre deu itineraris que permeten visitar la ciutat i els seus entorns. A la secció anomenada «Actualidades Barcelonesas» es fa esment d'alguns dels esdeveniments i activitats de l'oci, amb el mapa, ja citat, amb els monuments dibuixats.¹⁴

El butlletí de la Sociedad Atracción de Forasteros, que es va començar a editar el 1910, recull un ampli conjunt d'anuncis comercials dels establiments adherits a la societat. Conté dades d'interès remarcable, com els serveis oferts, petites descripcions i reproduccions fotogràfiques de les millors vistes que es volen donar a conèixer com a carta de presentació de cada establiment. S'inclouen breus articles d'espais considerats d'interès turístic, com el Teatre del Liceu, el Frontó Condal o els jardins de Barcelona, i es fa esment de les modernes reformes, com la de l'Hotel de Inglaterra, o bé de l'obertura de l'American-Bar.

També el 1914 es publicà *Barcelona descrita por sus literatos, artistas y poetas*. Les descripcions d'Àngel Guimerà, Ignasi Iglesias, Joan Roca i Roca, Francesc Mateu,

10. F. GIRÓ, *Barcelona Selecta*, Barcelona, Imp. Fidel Giró, 1908.

11. Josep Maria FOLCH I TORRES, *Select Guide Barcelona. Verdadera y única guía práctica para el turismo*, Barcelona, Soc. Gral. de Publicaciones, Barcelona, 1911-1912. Folch i Torres apareix com a cap de les oficines de la Sociedad Atracción de Forasteros.

12. *Anuario Riera. Guía general de Cataluña. Comercio, Industria, Profesiones, Artes y Oficios, Propiedad Urbana, Rústica y Pecuaria, Datos Estadísticos, Geográficos y descriptivos y Sección de propaganda*, Barcelona, Centro de Propaganda Mercantil, 1896- 1910.

13. Albert BLASCO, *Barcelona Atracción (1910-1936). Una revista de la sociedad de atracción de forasteros*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra - Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2005 (tesi doctoral dirigida pel Dr. Josep Termes); Dolors VIDAL, *L'imaginari monumental i artístic del turisme cultural. El cas de la revista Barcelona Atracción*, Barcelona, Universitat de Girona, 2005 (tesi doctoral dirigida pel Dr. Eduard Carbonell).

14. Se'n conserva un exemplar a la Biblioteca de Catalunya.

Apel·les Mestres, Adrià Gual, Joan Maragall, Enric Borràs o Narcís Oller, entre d'altres, són, sens dubte, diverses visions de la Barcelona de començaments de segle, que tracten espais emblemàtics com les Rambles, el port, el Saló de Cent, el carrer de la Bòria, la Sagrada Família o Vallvidrera. És precisament Apel·les Mestres qui, a «Las dos Barcelonas», fa referència a la imatge turística de la ciutat, on l'oci podia esdevenir un reclam («Para el turista superficial que sólo busca el “confort”, la alegría del vivir, el movimiento y la animación de la ciudad moderna, hay una Barcelona que reúne casi todas las condiciones apetecibles: grandes avenidas con suntuosas construcciones, hermosas calles con espléndidas tiendas, numerosos teatros y “music-halls”»), davant de la zona antiga, que seria visitada per aquell turista «que en sus viajes busca algo más que todo esto, para el artista, el pensador, el hombre de cultura y de sentimientos estéticos». De la visió de la ciutat des de dins, Adrià Gual va presentar la «Barcelona de festa»:

La Barcelona treballadora que s'engalana de mil xemeneies fumejantes, es tant riallera com austera i sobretot, es festosa [...] Ella floreix en son semblant la rialla de les grans diades, perquè pel treball inestroncable se la guanya i afanya heroicament [...] “Ets la Ciutat complerta”.¹⁵

No podem deixar de banda d'aquesta anàlisi la manera com els diaris *El Noticiero Universal*, *Diario de Barcelona* o *La Vanguardia* inclouen notícies que mostren els gustos dels barcelonins i com aquests repercuteixen en els diversos canvis produïts als seus espais. A tall d'exemple podem citar l'article de Federico Rahola aparegut a *La Vanguardia*, sobre l'èxit del gènere francès:

Todo ha cambiado con la importación del nuevo género que ha venido a sustituir al flamenco: el aspecto del local, la calidad del público y el carácter del espectáculo. Los antiguos cafés cantantes han sufrido por lo pronto reformas considerables; restaurados por completo, se ha puesto empeño en dotarlos de un saloncito aparte del teatro, para cuya decoración se ha echado el resto.¹⁶

A altres publicacions periòdiques podem resseguir les inauguracions celebrades i descripcions detallades dels nous establiments, de reformes o novetats decoratives. D'altra banda, revistes de caire social com *La Tramontana* descriuen, a manera de balanç de la situació, els canvis en els costums populars:

Totas aquellas diversiones insulsas, semi-religiosas y semi-bárbaras de algun temps, se perden per a donar pas á otras más moralisadoras y instructivas, que, a la vegada que deleytan, enalteixen la dignitat humana. Ja casi no hi ha carrer a Barcelona en que no hi hagi un cassino ú altre. Y ja no hi ha colectivitat que no dongui vetlladas artístich-literarias en quinas se escampan, com sembradora llavor, munió de ideas y pensamientos profitosos pera la civilisació entre trovas y cansons, entre flors y música.¹⁷

15. *Barcelona descrita por sus literatos, artistas y poetas*, Barcelona, Patronato Oficial de la Unión Gremial de Barcelona, 1914, pàg. 25-27 i 29-31.

16. Federico RAHOLA, «El género francés», *La Vanguardia*, 15-II-1888, pàg. 1.

17. *La Tramontana*, 18-V-1888.

Revistes il·lustrades com *La Il·lustració catalana*, dirigida per Francesc Matheu, ens faciliten destacades informacions sobre espectacles, esdeveniments artístics (les exposicions a la Sala Parés o l'arribada a la ciutat del cèlebre pianista Rubinstein al Teatre Principal), seccions dedicada a l'esport, articles referents a inauguracions, a reformes dels espais o a personatges singulars de l'oci de la ciutat. En aquest cas, el text és tan important com els dibuixos i els gravats que l'acompanyen. Així, es tracten esdeveniments referents a les decoracions (articles de les inauguracions de la Maison Dorée, del Vermut Torino, el Cafè Novedades, la Fonda Espanya, el Teatre Onofri, el Teatre Espanyol, el Círcol Eqüestre, el Palau de la Música, el Teatre Poliorama i el Velòdrom), actes celebrats en el seus interiors, de caire polític (al Frontó Comtal, a la plaça de toros de les Arenes, al Teatre Tívoli i al Teatre Condal) o de caire cultural (la Festa de la Música Catalana al Teatre de Novetats), a més dels diversos banquets celebrats al restaurant del Tibidabo i al Mundial Palace.

La Ilustración Artística és una altra revista il·lustrada a considerar. Són importants els textos i les il·lustracions sobre el Frontó Barcelonès d'Enric Sagnier i Villavechia, la nova plaça de toros de les Arenes d'August Font i Carreras, el "Diorama animado" de Salvador Alarma, el Vermut Torino, el Restaurant Maison Dorée o el Kursaal. En altres ocasions, els espais esdevenen escenari d'actes o celebracions; és el cas, per exemple, d'un ball en el Teatre Líric, de banquets al restaurant del Tibidabo, d'un concert al Teatre Condal o el banquet ofert a Josep Llimona pel monument al Doctor Robert a la Maison Dorée.

El 1911 es recullen impressions de la vida ociosa del Paral·lel:

También ésta es la hora de la vuelta obligada por el Paralelo, el momento más interesante de la gran kermesse popular. [...] Un público inmenso discurre y se codea por el centro del arroyo o por el puesto libre de las aceras, medio deslumbrado por la luz que desborda de los cafés-pajarreras, de los pórticos de teatro, en cartón piedra, simulando riqueza y lujo.¹⁸

Una altra de les revistes il·lustrades que recull diverses vistes del Vermouth Torino és *Hojas Selectas*. També *Pèl i ploma* reproduïx dibuixos de Ramon Casas on es representen escenes de l'oci de l'època, com una dona asseguda davant un carrousel a París, una corrida de toros o el quadre *Ball de tarda*. De forma complementària, *Pluma y Lápiz* publicà articles sobre la història de la festa dels toros i sobre nous establiments, altre cop referint-se al Vermouth Torino i el premi obtingut per aquest establiment al millor decorat de l'any i també al nou Teatre Onofri. Cal destacar que el 1903 es dedicà el número extraordinari a diverses activitats relacionades amb jocs de l'època, així com a la ciutat de Monte Carlo. El mateix any es dedicà un altre monogràfic als cafès-concerts.

En un altre nivell d'anàlisi, pel que fa a les fonts gràfiques, hem de remarcar la presència cada vegada més gran d'àlbums artístics, on es reproduïen aquelles edificacions singulars que per una raó o altra van obtenir un major grau d'èxit ciutadà. Sota la direcció de l'arquitecte Francesc Rogent i Pedrosa, es publicà *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental*, en dues edicions, els anys 1897 i 1900.¹⁹ En aquesta obra intervingueren artistes de renom, com Lluís Domènech i Montaner, que realitzà l'estudi sobre la "construcció moderna", a més dels

18. Miguel S. OLIVER, «De Barcelona. Crónicas fugaces», *La Ilustración Artística*, 17 -VII-1911, pàg. 1.

19. Francesc ROGENT (dir.), Lluís DOMÈNECH I MONTANER, *Arquitectura moderna de Barcelona. España artística arqueológica monumental*, Barcelona, Parera, 1897, i Juan Bta Pons y Cia., 1900.

dibuixos d'Alexandre de Riquer, Josep Pascó i Francesc Casanovas, entre d'altres. S'hi inclogueren explicacions i làmines d'algunes de les noves construccions destinades a l'oci ciutadà, com el Gran Hotel Internacional i el Restaurant del parc de la Ciutadella, tots dos de Domènech i Montaner, el Frontó Barcelonès, d'Enric Sagnier, i el Frontó Condal, de Francesc Rogent. D'altra banda, als àlbums *Materiales y Documentos de Arte español* es van anar reproduint làmines de dos dels espais d'oci més representatius dels gustos del modernisme, que van ser guardonats amb els premis del Concurs d'edificis artístics i establiments urbans de l'Ajuntament de Barcelona: el Vermut Torino (1903) i el Palau de la Música Catalana (1910). Alhora, d'entre els luxosos àlbums fotogràfics de la *Barcelona artística e industrial* editats per Thomas, el de 1911 esdevé, tal com es fa notar, un compendi de «la magnificència urbana» de la imatge turística que es pretenia oferir a l'estranger.

També van jugar un paper molt important de difusió de la imatge de Barcelona l'edició de postals, recollides recentment per Àngel Toldrà Viazo.²⁰ En elles hi apareixen fotografiats diversos espais destinats a l'oci, com el Gran Hotel Colón, el Restaurant Miramar, el Teatre Principal, el Palau de la Música Catalana, el Tibidabo i les places de toros Monumental i les Arenes.

La cultura de l'oci després de la guerra civil. Aportacions historiogràfiques fins els nostres dies

Durant els anys quaranta i cinquanta, la historiografia tractà predominantment aspectes vivencials i anecdòtics dels espais per al menjar i l'allotjament. Volem destacar la col·lecció *Barcelona y su historia*, de l'editorial Dalmau, amb títols significatius com *El hostel, la fonda, la taberna y el café en la vida barcelonesa: descripción histórica*, de Lluís Almerich,²¹ de l'any 1945, un recorregut de caire anecdotista per la història dels espais de l'allotjament i del cafè; o un autor com Joaquim M. de Nadal, que publicà *Barcelonerías* –un llibre d'èxit que aviat s'exhaurí– o *Recuerdos y chismes de la Barcelona ochocentista*, amb un títol del tot eloqüent. També és destacable *El arte modernista en Barcelona*, de 1943, la primera publicació que recuperà l'època del modernisme, escrita per J. F. Ràfols, tractadista d'art, arquitecte i professor de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona. Pocs anys després, el 1949, el mateix autor va escriure *Modernisme i modernistes*, una crònica ben documentada del moviment i dels que hi prengueren part, en la que dedicà diversos capítols a l'oci i a les activitats culturals: les cinc festes modernistes de Sitges, les efemèrides musicals de la ciutat (com els concerts de quartet del jove pianista Lluís Millet al cafè Pelayo, o d'Amadeu Vives, que serviren per planejar la fundació del que seria l'Orfeó Català, la fundació de la Societat Catalana de Concerts, l'Associació Wagneriana o la Institució Catalana de Música), les vint-i-nou sessions del Teatre Íntim o Els Quatre Gats. El 1951, Alexandre Cirici publicà *El Arte modernista catalán*,²² ampliant alguns dels capítols iniciats per Ràfols, sobretot pel que fa a les arts decoratives i l'arquitectura. Els espais de l'oci hi apareixen referenciats amb algunes interessants descripcions i amb dades sobre els

20. Àngel TOLDRÀ, *Catàleg de targetes postals de Barcelona A.T.V*, Barcelona, AUSA-Ajuntament de Barcelona, 2003.

21. Lluís ALMERICH, *El hostel, la fonda, la taberna y el café en la vida barcelonesa: descripción histórica*, Barcelona, Millà, 1945.

22. Alexandre CIRICI, *El Arte modernista catalán*, Barcelona, Aymá, 1951.

arquitectes, els decoradors, els projectistes o els artesans que treballaren en la seva decoració, d'alguns dels quals l'autor encara va tenir l'oportunitat de recollir-ne el testimoni de viva veu.

En aquesta mateixa línia de records i vivències personals, *Confessions (1880-1936)*²³, de Miquel Regàs, escrit el 1960, és un llibre que comprèn un recull particular de fets relacionats amb els hostals i els hotels de Barcelona; aquest també havia estat el tema, juntament amb els restaurants, en un llibre seu anterior: *Una generació d'hostalers*, de 1952.²⁴

Los viejos cafés de Barcelona, en dos volums, escrita per Tomàs Caballé l'any 1946,²⁵ és la primera història dels cafès que tenim referenciada, amb un marc cronològic que va des del segle XVII fins a començaments del XX. Paral·lelament, a la revista *Destino* s'anaven publicant breus articles de caràcter monogràfic sobre hotels i cafès.²⁶

Alguns dels espais destinats a l'oci queden inclosos dins de la història dels espais comercials de Barcelona. David Mackay publicà als anys seixanta un estudi pioner sobre les botigues modernistes,²⁷ citant alguns espais conservats destinats a l'oci. El 1963, dos estudis monogràfics sobre dues obres arquitectòniques de Lluís Domènech i Montaner destinades al lleure aparegueren publicats en format d'article a la revista *Cuadernos de Arquitectura*.²⁸

A la dècada dels setanta, Xavier Fàbregas publicà diversos estudis sobre les formes de diversió a Catalunya on plantejava el tema de “la conquesta de l'oci” en la societat industrialitzada. El 1978 introduí el concepte “topografia de l'oci”, a partir de fonts documentals periodístiques, que li permeté de reconstruir una història de Barcelona i dels seus llocs d'esbarjo.²⁹ De forma més específica sobre els cafès, Josep Maria Espinàs va publicar, el 1975, *Quinze anys de cafès de Barcelona 1959-1974*,³⁰ on apareixen referències a cafès històrics oberts durant el modernisme, incloent referències a circumstàncies que han dut a la seva modificació o a la seva desaparició.

Pel que fa a un seguit de publicacions promogudes per l'empresa Catalana de Gas i impulsades per Pere Duran Farell, que van ser concebudes com a llibres de regal, amb textos encarregats a Manuel García Martín, podem destacar-ne tres, pel tractament que es fa del tema: la primera és *Els oficis catalans protagonistes del Modernisme*, de 1977,³¹ on de forma general es descriuen alguns dels cafès més rellevants amb decoració modernista, una obra en la que, malgrat que el discurs escrit no segueix un criteri estrictament històric, les làmines esdevenen un document gràfic destacable; les altres dues són monografies dedicades a dues obres cabdals de l'arquitecte Domènech i

23. Miquel REGÀS, *Confessions (1880-1936)*, Barcelona, Gràfiques Marina, 1960.

24. Miquel REGÀS, *Una generació d'hostalers*, Barcelona, Gràfiques Marina, 1952.

25. Tomàs CABALLÉ, *Los viejos cafés de Barcelona I-II*, Barcelona, Albón, 1946.

26. Dels articles publicats en la revista *Destino* podem citar: Miguel PUERTO, «Viejos clisés del Paralelo. Historia de un café», *Destino*, 469 (1946), pàg. 8-9; Juan CABANÉ i José ESTEBAN, «1900-1950 Historia de un hotel. Las tertulias del Colón», *Destino*, 697 (1950), pàg. 14-15.

27. F. R., J., «Interiores modernistas», *Cuadernos de Arquitectura*, 38 (1959), pàg. 160-163; David MACKAY, «Tiendas modernistas en Barcelona, 1882-1922», *Cuadernos de Arquitectura*, 49 (1962), pàg. 34-39 i «Llista de les principals botigues modernistes».

28. David MACKAY, «El palau de la Música catalana», *Cuadernos de Arquitectura*, 52-53 (1963), pàg. 34-45; J. M. MARTORELL, «El café-restaurante de la Exposición Internacional», *Cuadernos de Arquitectura*, 52-53 (1963), pàg. 17-25.

29. Apareix referenciat en Raffaella PERRONE, *Espacio teatral y escenario urbano. Barcelona, entre 1840 y 1923*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 2011 (tesi doctoral dirigida pel Dr. Antoni Ramon Graells), pàg. 20.

30. Josep Maria ESPINÀS, *Quinze anys de cafès de Barcelona. 1959-1974*, Barcelona, Dopesa, 1975.

31. Manuel GARCÍA, *Els oficis catalans protagonistes del Modernisme*, Barcelona, Catalana de Gas y Electricidad, 1977.

Montaner, *Benvolgut Palau de la Música*, publicada el 1987,³² i *Fonda de España*, el 1991.³³

Amb motiu del Centenari de l'Exposició Universal de 1888, es va publicar un llibre³⁴ que recull diversos aspectes relacionats amb el certamen. S'observa que el vessant artístic de l'Exposició ha estat tractat des de l'àmbit de les belles arts i de les indústries artístiques, però no de forma específica sobre les arts dedicades al gaudi i a l'esbargiment, així com als espais pròpiament dits.

Dins de la *Història de l'Art Català* de Francesc Fontbona i Francesc Miralles, el volum *Del Modernisme al Noucentisme 1888-1917* inclou els espais més rellevants de l'oci dins de la vida artística de l'època.³⁵ Anys més tard, en la completa col·lecció *El Modernisme* dirigida pel mateix Francesc Fontbona³⁶ es posaren al dia les recerques efectuades sobre el tema.

En un primer intent de recollir de forma individualitzada espais de l'oci emblemàtics de Barcelona, podem citar les obres de Lluís Permanyer *Establiments i negocis que han fet història*, de 1990³⁷ –que inclou la sala de ball La Paloma, El Molino o el Cafè Lion d'Or–, i *Barcelona: àlbum de fotos*, de 1991³⁸. En la mateixa línia, el 1992, Josep Maria Botey va publicar *Interiors de Barcelona*³⁹. D'altra banda, a *Catalogación y estudio gráfico de los locales comerciales de estilo modernista en Barcelona*⁴⁰, un treball de fi de carrera presentat el 1993 a l'Escola Universitària Politècnica de Barcelona, hi podem trobar una àmplia i destacada recopilació amb dades de caràcter històric i arquitectònic dels establiments modernistes que es troben a Ciutat Vella i l'Eixample.

Pel que fa als panorames i els cinemes decorats en l'època del modernisme, els trobem esmentats en publicacions sobre la història del cinema català dins de contextos sobre la visió de pel·lícules i dels directors de cinema.⁴¹ Destaquem el llibre de Joan Munsó, *Els cinemes de Barcelona*, de 1995,⁴² amb una completa recopilació que abarca des dels primers cinemes de la ciutat fins als de l'any d'edició del llibre, incloent explicacions individuals de la trajectòria històrica de cadascuna de les sales.

Pel que respecta a les guies de Barcelona, generalment els espais de l'oci queden integrats com un element més dins de la ciutat. A tall d'exemple podem citar la

32. Manuel GARCÍA, *Benvolgut Palau de la Música*, Barcelona, Catalana de Gas y Electricidad, 1987.

33. Manuel GARCÍA, *Fonda de España*, Barcelona, Catalana de Gas y Electricidad, 1991.

34. Ramon GRAU (ed.), *Exposició Universal de Barcelona: llibre del centenari, 1888-1988*, Barcelona, Comissió Ciutadana per a la Conmemoració del Centenari de l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888. L'Avenc, 1988.

35. Francesc FONTBONA i Francesc MIRALLES, *Del Modernisme al Noucentisme. 1888-1917*, Barcelona, Edicions 62, 1990.

36. Francesc FONTBONA (ed.), *El Modernisme. IV. Les arts tridimensionals. La crítica del Modernisme*, Barcelona, L'Isard, 2003.

37. Lluís PERMANYER, *Establiments i negocis que han fet història*, Barcelona, La Campana, 1990.

38. Lluís PERMANYER, *Barcelona: àlbum de fotos*, Barcelona, La Campana, 1991.

39. J. M. BOTEY, *Interiors de Barcelona*, Barcelona, 1992.

40. Antonio GARCÍA, Lourdes LÓPEZ i Ana CASTRO, *Catalogación y estudio gráfico de los locales comerciales de estilo modernista en Barcelona*, Barcelona, Escola Universitària Politècnica de Barcelona, 1993 (treball de fi de carrera tutoritzat per Eradio López, Benito Meca i César Gallofré).

41. Citem alguns estudis sobre la història del cinema català: *Barcelona, ciutat de cinema*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Metròpolis Mediterrània*, 6), 1983; J. M. CAPARRÓS LERA, *El cine en Cataluña. Una aproximación histórica*, Barcelona, PPU, 1993; Palmira GONZÁLEZ, *Els anys daurats del cinema clàssic a Barcelona (1906-1923)*, Barcelona, Edicions 62 - Publicacions de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, 1987; Miquel PORTER, *Història del cinema català (1895-1968)*, Barcelona, Taber, 1969; Miquel PORTER, *Història del cinema a Catalunya (1885-1990)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1992. A destacar també l'estudi individualitzat de Neus MOYANO, «Tres fragments del Panorama de Waterloo de Charles Verlat (1824-1890)», *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 11 (2010), pàg. 127-137.

42. Joan MUNSÓ, *Els cinemes de Barcelona*, Barcelona, Proa - Ajuntament de Barcelona, 1995.

d'Alexandre Cirici *Barcelona pam a pam*, de 1971,⁴³ o la *Guía secreta de Barcelona* de Josep Maria Carandell, de 1974.⁴⁴ De les guies específiques sobre el modernisme, destaquem *Guia de la Barcelona modernista*, de 1991,⁴⁵ i *Un passeig per la Barcelona modernista*, un llibre de Lluís Permanyer de 1998.⁴⁶

A partir de l'any 2000 trobem alguns estudis que tracten el concepte de l'oci amb una major atenció. A *Com ens divertíem... com ens divertim*, de Jaume Fabre i Josep M. Huertas,⁴⁷ publicat el 2002, es realitza una comparació entre les activitats i els espais que han configurat l'oci dels nostres avantpassats en relació a les noves formes actuals. També Teresa-M. Sala publicà, l'any 2005, *La vida cotidiana en la Barcelona de 1900*,⁴⁸ on recrea l'imaginari quotidià d'aquella època amb referències a l'oci en espais per menjar i beure, allotjament i altres llocs de trobada i diversió. Fora de Catalunya destaca, per la seva especificitat, com un possible exemple metodològic, l'exposició *El descubrimiento del ocio* del Museu Zumalakarregi de Guipúscoa del 2008.⁴⁹

L'Institut del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida de l'Ajuntament de Barcelona ha publicat diversos llibres sobre establiments històrics que encara perviuen, en reconeixement al seu servei a la ciutat: *Botigues i locals de Barcelona*, de 2003,⁵⁰ i *Botigues emblemàtiques de Barcelona*, de 2007.⁵¹ També, són destacables: *Sortim. Ruta del Modernisme de Barcelona*, de 2004,⁵² la primera guia sobre cafès i restaurants modernistes de Barcelona, i *Ruta del Modernisme. Barcelona*, de 2005,⁵³ on es recullen els espais més destacats destinats a l'oci conservats a l'actualitat. Tanmateix, des d'una visió més crítica que pretén incitar a la consciència de la conservació del patrimoni de la ciutat, cal destacar publicacions que dediquen alguns apartats amb edificis destinats a l'oci avui dia desapareguts. Així, Josep Maria Huertas a *La Barcelona desaparecida*, de l'any 2004,⁵⁴ dedicava un capítol al temps de l'oci; i el mateix Huertas amb Gerard Maristany a *Barcelona com era, com és*, l'any 2005, inclogué l'apartat «Víctimes modernistes».⁵⁵ També Xavier Barral otorgà una atenció especial a l'Hotel Internacional

43. Alexandre CIRICI, *Barcelona pam a pam*, Barcelona, Teide, 1971. El mateix autor realitzà comentaris més específics sobre el Palau de la Música i el Paral·lel en la publicació: Aurora ALTISENT i Alexandre CIRICI, *Barcelona tendra*, Barcelona, Lumen, 1991.

44. Josep Maria CARANDELL, *Guía secreta de Barcelona*. Barcelona, Al-Borak, 1974. Després el mateix autor publicà *Nueva guía secreta de Barcelona*, Barcelona, Martínez Roca, 1982.

45. *Guia de la Barcelona modernista. Barcelona's Modernist Guide*, Hospitalet de Llobregat, Sendai, 1991.

46. Lluís PERMANYER, *Un passeig per la Barcelona modernista*, Barcelona, Polígrafa, 1998. Alguns comentaris d'espais de l'oci modernista estan inclosos en publicacions seves com: *Biografia del Passeig de Gràcia*, Barcelona, La Campana, 1994; o *Biografia de la Diagonal*, Barcelona, La Campana, 1996.

47. Jaume FABRE i Josep Maria HUERTAS, *Com ens divertíem... com ens divertim*, Barcelona, Edicions 62, 2002. Els mateixos autors, una dècada anterior publicaren *Noticiari de Barcelona. De l'Exposició Universal als Jocs Olímpics*, Barcelona, La Campana, 1992, on recollien una sèrie de notícies destacades, algunes d'elles relacionades amb espais de l'oci.

48. Teresa-M. SALA, *La vida cotidiana en la Barcelona de 1900*, Madrid, Sílex, 2005.

49. *Descubrimiento del ocio. Catálogo de exposición*, Guipúscoa, Gipuzkoako Foru Aldundia, Zumalakarregi Museoa, 2008.

50. Maria FAVÀ, *Guapos per sempre. Botigues i locals de Barcelona*, Barcelona, Pòrtic - Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida, 2003.

51. Maria FAVÀ i Carme AMORÓS, *Guapos per sempre. Botigues emblemàtiques de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida, Ajuntament de Barcelona, 2007.

52. Mònica MASPOCH, *Sortim. Ruta del Modernisme de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Institut del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida, 2004. Una guia molt similar i més recent és Consol BANCELLS, Elisenda COPONS i Lluís PERMANYER, *Bars i restaurants modernistes de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62 - El Cobre, 2010.

53. *Ruta del Modernisme. Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Institut del Paisatge Urbà i la Qualitat de Vida, 2005.

54. Josep Maria HUERTAS i Guillem HUERTAS, *La Barcelona desaparecida*, Barcelona, Angle, 2004.

55. Josep Maria HUERTAS, Gerard MARISTANY, Pepe ENCINAS i Guillem HUERTAS, *Barcelona com era, com és*, Barcelona, Àmbit, 2005.

de l'Exposició Universal de 1888 en el seu llibre *Catalunya destruïda*, del mateix any 2005.⁵⁶ D'altra banda, en un intent de sistematitzar les obres arquitectòniques del modernisme, és imprescindible l'inventari realitzat per Valentí Pons.⁵⁷

És a partir del segle XXI quan han començat a proliferar estudis generals que agrupen tipologies d'espais de l'oci i altres de monogràfics sobre edificis i establiments significatius. Entre les tipologies destaquen els cafès, amb *Ciudad de tiendas y cafés. El pulso del comercio*, dins de la col·lecció *Una ciudad de Vanguardia*, editada pel diari *La Vanguardia*, el 2006,⁵⁸ i el bon estudi de Paco Villar *La ciutat dels cafès. Barcelona 1750-1880*, de 2008,⁵⁹ que es diferencia de les anteriors publicacions en què aporta amb rigor històric noves dades documentals i gràfiques, enfront a l'anecdotesme que ha dominat el tractament del tema.

Barcelona, Parada i Fonda. L'hostaleria de la ciutat. Dels orígens als nostres dies, d'Àngel Miguelsanz⁶⁰, publicat el 2009, recull una història de l'hostaleria amb un capítol sencer dedicat a l'Exposició Universal i a l'època d'esplendor del modernisme. Un estudi en curs sobre aquest mateix tema és el de Maribel Rosselló i Pamela Valdívia,⁶¹ una part dels resultats del qual es van presentar a la comunicació «Turisme i arquitectura en la Barcelona d'inicis del segle XX» de l'anterior Congrés d'Història de Barcelona, centrant la recerca en els diversos equipaments hotelers que es van projectar entre el període de les Exposicions Universals de 1888 i 1929.

En aquest present congrés Antoni Ramon Graells ha presentat la comunicació «El mapa teatral de Barcelona. Una revisió historiogràfica», on s'apunta la necessitat d'un treball centrat en la geografia teatral de Barcelona estudiada a partir de diverses disciplines, com l'urbanisme, l'arquitectura i l'espai escènic. També la tesi doctoral de Raffaella Perrone, *Espacio teatral y escenario urbano. Barcelona, entre 1840 y 1923*, llegida aquest 2011,⁶² segueix aquesta metodologia d'interrelació entre l'espai destinat al teatre dins de l'evolució de la ciutat.

Pel que fa als estudis monogràfics, són dignes d'esment la tesi doctoral de Rosend Casanova de l'any 2000 sobre l'edifici construït per ubicar el Cafè-Restaurant de l'Exposició de 1888,⁶³ i els llibres: *El Molino. Un segle d'història*, de Lluís Permanyer, de 2009;⁶⁴ *El incensario japonés. Historia de la Maison Dorée de Barcelona*,⁶⁵ escrit el 2010 per Josep B. Pompidor, nét del fundador d'aquest establiment; o *Gran Teatro Español (1892-1935). Història del primer teatre del Paral·lel* (2011),⁶⁶ de Josep Cunill.

56. Xavier BARRAL, *Catalunya destruïda*, Barcelona, Edicions 62, 2005.

57. Valentí PONS, *Inventari General del Modernisme*, Barcelona, Reial Càtedra Gaudí, 2004.

58. *Ciudad de tiendas y cafés. El pulso del comercio*, Barcelona, La Vanguardia (*Una ciudad de Vanguardia*, 24), 2006.

59. Paco VILLAR, *La ciutat dels cafès. Barcelona 1750-1880*, Barcelona, La Campana, 2008.

60. Àngel MIGUELSANZ, *Barcelona, Parada i Fonda. L'hostaleria de la ciutat. Dels orígens als nostres dies*, Barcelona, Labeltur, 2009.

61. Maribel ROSSELLÓ i Palmira VALDÍVIA, «Turisme i arquitectura en la Barcelona d'inicis del segle XX», dins Ramon GRAU (coord.), *La ciutat en xarxa*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 17), (en premsa).

62. PERRONE, *Espacio teatral...*

63. Rosend CASANOVA, *El Castell dels Tres Dragons. De Cafè-Restaurant a Museu de Zoologia (1887-2000)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2000 (tesi doctoral dirigida per la Dra. Mercè Vidal).

64. Lluís PERMANYER, *El Molino. Un segle d'història*, Barcelona, Angle, 2009.

65. J. B., POMPIDOR, *El incensario japonés. Historia de la Maison Dorée de Barcelona*, Barcelona, Sunya, 2010.

66. Josep CUNILL, *Gran Teatro Español (1892-1935). Història del primer teatre del Paral·lel*, Barcelona, Fundació Imprimatur-Ajuntament de Barcelona, 2011.

A tall de conclusions

Els nous espais de l'oci a Barcelona proliferen en la mesura en què la ciutat va creixent cap a l'Eixample, amb establiments públics com teatres, cafès, restaurants, places de toros, frontons o hipòdroms, així com hotels i fondes per als visitants, ja que és durant aquells anys en què s'inicià el turisme. Aquests espais responen als nous gustos i usos de la societat burgesa, les decoracions artístiques estan a l'alçada de l'embelliment d'una Barcelona que pretén ser una capital moderna i que va configurant els seus espais emblemàtics, que també esdevindran d'interès turístic. Per crear un espai d'oci en el si de la mentalitat burgesa del productivisme industrial calia alliberar de la determinació de la jornada un temps per al lleure, i això esdevindrà una conquesta social que va trigar anys a aconseguir-se de ple dret. De totes formes, també hi ha uns espais de socialització popular, relacionats amb el món associatiu (les societats d'esbarjo, corals, ateneus, casinos, germandats i cooperatives) del nou lleure obrer i menestral.⁶⁷ Per aquest darrer tipus d'oci convindria una altra anàlisi específica –que no estem en condicions de realitzar ara– de com la historiografia ha tractat els programes decoratius de les construccions. No obstant, els estudis que tracten la història de l'art del modernisme se centren en aquells conjunts artístics que han estat realitzats per artistes de renom. En la historiografia existent predominen les publicacions de caire anecdòtic, periodístic i turístic, que no es basen en un estudi aprofundit dels programes artístics o decoratius. Per tant, és evident que manca una visió global que interpreti les diverses tipologies d'espais de l'oci des del vessant estètic i decoratiu.

---

67. Vegeu, com a exemple, el capítol «Manifestacions de lleure i cultura al Sants de l'era industrial», dins de Carles ENRECH, *Entre Sans i Sants. Història social i política d'una població industrial a les portes de Barcelona (1839-1897)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2004, pàg. 113-120.